

МЕДІАЦІЯ ЯК ЕВОЛЮЦІЙНА ФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ГЕНЕЗА, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ

MEDIATION AS AN EVOLUTIONARY FORM OF LEGAL REGULATION: GENESIS, DOCTRINAL FOUNDATIONS, AND PROSPECTS IN THE CONTEXT OF THE RULE OF LAW IN UKRAINE

**Бортник Н.П., д.ю.н., професор,
в. о. завідувача кафедри адміністративного та конституційного
права факультету Морського права
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
ORCID ID: 0000-0002-3030-406X**

**Дубинський І.Ю., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри морського та господарського права
факультету Морського права
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
ORCID ID: 0000-0002-8174-0291**

**Набокова О.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права факультету Морського права
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова
ORCID ID: 0009-0003-3974-3055**

Окреслюється, що сучасний етап трансформації правової системи України супроводжується активним пошуком ефективних форм правового регулювання, здатних забезпечити баланс між формалізованим правосуддям і потребами громадянського суспільства. У цьому контексті інститут медіації набуває особливої актуальності як альтернативний, гуманістично орієнтований механізм вирішення правових конфліктів. У статті здійснено теоретико-правовий аналіз медіації як еволюційної форми правового регулювання, що поєднує елементи правової традиції, соціального діалогу та сучасних концепцій правової державності. Розкрито генезу медіації – від звичаєвих практик примирення до нормативно закріплених моделей альтернативного вирішення спорів. Особливу увагу приділено доктринальним засадам медіації, її зв'язку з принципами субсидіарності, автономії волі сторін, верховенства права та правової визначеності. Проаналізовано Закон України «Про медіацію» як етап формалізації інституту, виявлено його досягнення та нормативні прогалини, що перешкоджають повноцінній інтеграції медіації в національну правову систему. Висвітлено типологію моделей медіації (судової, позасудової, освітньої) та їх потенціал адаптації до українського контексту, зокрема в умовах воєнного стану, коли традиційні механізми правосуддя виявляються перевантаженими або недостатньо ефективними. Розкрито специфіку застосування медіації в освітньому середовищі як інструменту правового виховання, формування правосвідомості та профілактики конфліктів. Підкреслено багатофункціональний характер медіації, яка одночасно виступає формою правового регулювання, механізмом соціального примирення та засобом реалізації права на справедливий розгляд справи. Виявлено проблемні аспекти доктринального осмислення медіації, включаючи недостатню розробленість теоретичних засад, обмежену практику застосування та потребу в міждисциплінарному підході до її розвитку. Сформульовано авторське бачення медіації як правового інституту, що поєднує історичну спадщину з сучасними викликами правової модернізації, і здатен стати важливим елементом правової політики України в умовах постконфліктного відновлення.

Ключові слова: медіація, альтернативне вирішення спорів, правова держава, спір, конфлікт.

It is outlined that the current stage of the transformation of Ukraine's legal system is accompanied by an active search for effective forms of legal regulation capable of ensuring a balance between formalised justice and the needs of civil society. In this context, the institution of mediation acquires particular relevance as an alternative, humanistically oriented mechanism for the resolution of legal conflicts. The article undertakes a theoretical and legal analysis of mediation as an evolutionary form of legal regulation that combines elements of legal tradition, social dialogue, and contemporary concepts of the rule of law. The genesis of mediation is revealed – from customary practices of reconciliation to normatively established models of alternative dispute resolution. Particular attention is devoted to the doctrinal foundations of mediation, its connection with the principles of subsidiarity, party autonomy, the rule of law, and legal certainty. The Law of Ukraine «On Mediation» is analysed as a stage in the formalisation of the institution, with its achievements and normative gaps identified, which hinder the full integration of mediation into the national legal system. The typology of mediation models (judicial, extrajudicial, and educational) and their potential for adaptation to the Ukrainian context are highlighted, particularly under martial law, when traditional mechanisms of justice prove to be overburdened or insufficiently effective. The specificity of the application of mediation in the educational environment is revealed as an instrument of legal education, the formation of legal consciousness, and the prevention of conflicts. The multifunctional nature of mediation is emphasised, as it simultaneously functions as a form of legal regulation, a mechanism of social reconciliation, and a means of realising the right to a fair trial. Problematic aspects of the doctrinal understanding of mediation are identified, including the insufficient elaboration of theoretical foundations, the limited practice of application, and the need for an interdisciplinary approach to its development. An authorial vision of mediation is formulated, viewing it as a legal institution that combines historical heritage with contemporary challenges of legal modernisation, and as one capable of becoming an important element of Ukraine's legal policy in the context of post-conflict recovery.

Key words: mediation, alternative dispute resolution (ADR), rule of law, dispute, conflict.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи України супроводжується активними процесами реформування механізмів вирішення правових конфліктів, що зумовлено і внутрішніми трансформаціями, і зовнішніми викликами, зокрема повномасштабною війною, євроінтеграційними прагненнями та потребою у відновленні довіри громадян до правосуддя. У цьому контексті особливої актуальності набуває інститут медіації як альтернативної, ненасильницької форми правового регулювання, що поєднує елементи правової культури, соціального діалогу та гуманістичних засад правової держави. Медіація розглядається не лише як інструмент розв'язання індивідуальних спорів, а й як засіб формування правосвідомості, підтримання соціальної стабільності та забезпечення доступу до правосуддя в умовах обмежених ресурсів судової системи.

Водночас, аналіз сучасного стану нормативного закріплення та практичного функціонування медіації в Україні свідчить про наявність численних проблемних аспектів, які потребують комплексного теоретико-правового осмислення. Зокрема, Закон України «Про медіацію», попри свою прогресивність, не забезпечує належної інтеграції медіації в судову практику, не містить чіткої типології моделей медіації та залишає відкритими питання професійної підготовки медіаторів, гарантій конфіденційності та процедурної визначеності. Особливої уваги потребує дослідження потенціалу медіації в умовах воєнного стану, коли традиційні механізми правосуддя виявляються переважаними або недостатньо ефективними, а суспільство потребує нових форм правового реагування на конфлікти.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю доктринального осмислення медіації як правового інституту, що поєднує історичну спадщину примирення з сучасними концепціями автономії волі, субсидіарності та правової гуманізації. У контексті європейської інтеграції України особливо важливим є приведення національного законодавства у сфері медіації у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема директив ЄС, рекомендацій Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини. Це зумовлює потребу в комплексному дослідженні теоретико-правових засад медіації, її типології, функціонального призначення та перспектив розвитку в умовах правової модернізації України.

Мета дослідження полягає у теоретико-правовому аналізі доктринальних засад медіації як еволюційної форми правового регулювання, що поєднує історичну спадщину примирення з сучасними концепціями правової державності, автономії волі та субсидіарності. Особливу увагу приділено виявленню типології моделей медіації, аналізу її нормативного закріплення в українському законодавстві, зокрема у Законі України «Про медіацію», а також визначенню перспектив інтеграції медіації в національну правову систему в умовах воєнного стану та постконфліктного відновлення.

Аналіз джерельної бази дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячені проблематиці альтернативного вирішення спорів, правової комунікації, конфліктології та правової модернізації. Фундаментальні засади розуміння медіації як правового явища закладені у працях М. Савчина [1], О. Петришина [2], Н. Кузнецової [3], які досліджують природу правового регулювання, принципи правової держави та механізми забезпечення доступу до правосуддя. Значний внесок у розвиток доктрини медіації зроблено у працях І. Якубовської [4], В. Горселової [5; 6; 7], Т. Кальніш [8], де розкривається сутність медіації, її функції, етапи та моделі застосування в українському контексті. Особливої уваги заслуговують дослідження В. Резнікова [9] та О. Бандурки [10] щодо нормативного оформлення медіації, а також праці В. Ващенко [11], присвячені впровадженню медіації

в освітнє середовище. У контексті порівняльного правознавства важливе значення мають роботи К. Гермака [12], А. Шнайдера [13], Е. Гутмана [14], які аналізують європейські моделі медіації, її роль у правових системах країн ЄС та США. Практичні аспекти функціонування медіації висвітлено у спеціалізованих посібниках [15], методичних рекомендаціях Ради Європи [16] та матеріалах міжнародних конференцій з питань альтернативного вирішення спорів [17]. Сукупність джерел дозволяє здійснити комплексне теоретико-правове осмислення медіації як інституту, що перебуває на перетині правової теорії, соціальної практики та нормативної політики.

Методологічна основа дослідження базується на поєднанні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечують комплексне осмислення медіації як правового інституту. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативної бази, зокрема Закону України «Про медіацію» [18]. Історико-правовий – для простеження еволюції медіації від звичаєвих форм до сучасних моделей. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити практики ЄС, США та України. Системно-структурний – визначити місце медіації в правовій системі. Логіко-семантичний – уточнити ключові дефініції, зокрема «медіація» та «професійна етика медіатора».

Виклад матеріалу дослідження. Медіація як правовий інститут формується на основі фундаментальних принципів правової держави, зокрема субсидіарності, автономії волі сторін, добровільності, конфіденційності, нейтральності медіатора та рівності учасників процедури. Ці засади забезпечують її функціонування як альтернативного механізму вирішення спорів, що спрямований на досягнення консенсусу без примусу, репресивного впливу держави чи судового втручання. Вони відображають гуманістичну природу медіації, яка орієнтована на діалог, примирення та збереження соціальних зв'язків.

Принцип субсидіарності, як один із ключових у правовій державі, передбачає перевагу саморегулювання над державним втручанням у сферу приватних конфліктів. Медіація реалізує цей принцип через делегування сторонам права самостійно вирішувати спір за допомогою нейтрального посередника. Автономія волі сторін у медіації проявляється не лише у свободі вибору процедури, медіатора та умов врегулювання, а й у визнанні їх здатності до самостійного формування правового результату, що має юридичну силу.

Добровільність участі в медіації є запорукою її легітимності та ефективності. Вона виключає примус, забезпечує психологічну готовність сторін до діалогу та сприяє досягненню сталого результату. Конфіденційність гарантує захист інформації, що стала відомою під час процедури, та створює безпечне середовище для відкритого обговорення. Нейтральність медіатора – це не лише етична вимога, а й структурний принцип, що забезпечує баланс інтересів сторін та запобігає маніпуляціям.

Медіація поєднує елементи правового регулювання, етики та соціального діалогу, що дозволяє розглядати її не лише як процесуальну форму, а й як інституціоналізовану модель правової комунікації. У цьому контексті медіація виступає як прояв правової культури, що базується на довірі, взаємоповазі та прагненні до ненасильницького вирішення конфліктів. Її нормативна природа поєднується з етичною парадигмою, яка визначає межі допустимої поведінки медіатора та сторін.

Інститут медіації має глибокі історичні корені, що простежуються від звичаєвих форм примирення в громадах до сучасних нормативно закріплених моделей альтернативного вирішення спорів. У традиційних суспільствах медіація існувала як неформальний механізм врегулювання конфліктів, заснований на авторитеті старійшин, моральних нормах та прагненні до збереження соціальної єдності. Такі практики були поширені в античному праві,

середньовічних громадах, а також у правових звичаях слов'янських народів, де примирення мало сакральне та соціальне значення.

У європейській правовій традиції медіація почала інституціоналізуватися в другій половині XX століття як реакція на перевантаженість судової системи, зростання вартості судових процесів та потребу в гуманізації правосуддя. Особливо активний розвиток медіації спостерігався у Франції, Німеччині, Нідерландах, Великій Британії та скандинавських країнах, де вона стала частиною правової політики, спрямованої на децентралізацію правосуддя та розширення доступу до правового захисту. У США медіація отримала розвиток у межах руху за альтернативне вирішення спорів (ADR), що поєднував правові, психологічні та соціальні підходи до конфліктів.

Доктринально медіація осмислюється як форма правової комунікації, що базується на принципах субсидіарності, діалогу, етичної відповідальності та взаємоповаги. У працях К. Гермака [12], А. Шнайдера [13], Е. Гутмана [14], медіація розглядається як інструмент демократизації правосуддя, що дозволяє громадянам брати участь у вирішенні спорів на рівних умовах, без формалізму та репресивного впливу держави.

В Україні становлення медіації відбувається в умовах трансформації судово-правової системи, інтеграції європейських стандартів та пошуку ефективних форм правового реагування на конфлікти. Прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році стало важливим етапом формалізації цього інституту, однак його імплементація потребує подальшого доктринального осмислення, нормативного уточнення та професійного забезпечення. Особливої актуальності медіація набуває в умовах воєнного стану та постконфліктного відновлення, коли суспільство потребує механізмів примирення, відновлення довіри та стабілізації правових відносин.

У межах дослідження виокремлено основні моделі медіації: судову, позасудову, освітню, корпоративну та сімейну. Кожна з них має власну нормативну специфіку, сферу застосування та етичні вимоги, що зумовлені природою відповідних правовідносин.

Судова медіація інтегрується в судовий процес як етап досудового врегулювання спору або як паралельна процедура, що здійснюється за ініціативою суду чи сторін. Її мета – зменшити навантаження на суди, сприяти досягненню згоди без винесення рішення по суті спору. Вона регламентується процесуальним законодавством і потребує чіткого визначення меж компетенції медіатора в судовому контексті.

Позасудова медіація функціонує автономно, часто за участі незалежних медіаторів або спеціалізованих центрів. Вона застосовується у приватних спорах, трудових конфліктах, справах про захист прав споживачів, у сфері житлово-комунальних відносин тощо. Її перевагою є гнучкість, оперативність та можливість врахування індивідуальних потреб сторін.

Освітня медіація застосовується в навчальних закладах як інструмент правового виховання, формування навичок ненасильницького спілкування та профілактики конфліктів серед учнів, студентів, педагогів. Вона має значний потенціал у контексті правової соціалізації молоді та розвитку правової культури. Праці В. Ващенко [11] акцентують на важливості впровадження медіації в освітнє середовище як превентивного механізму.

Корпоративна медіація орієнтована на врегулювання конфліктів у сфері бізнесу, трудових відносин, корпоративного управління. Вона потребує високого рівня професійної компетентності медіатора, знання специфіки корпоративного права, комунікаційних стратегій та етичних стандартів.

Сімейна медіація застосовується у спорах, що виникають між членами родини – щодо розлучення, опіки

над дітьми, розподілу майна тощо. Її особливістю є емоційна насиченість конфліктів, потреба в психологічній підтримці та дотриманні принципу найкращих інтересів дитини. Етичні вимоги до медіатора в цій сфері є особливо високими.

Типологія моделей медіації дозволяє глибше осмислити її функціональне призначення, адаптувати нормативне регулювання та забезпечити ефективну реалізацію інституту медіації в різних сферах суспільного життя.

Професійна етика медіатора є ключовим чинником легітимності процедури медіації. Вона включає принципи нейтральності, автономії сторін, конфіденційності, добровільності, компетентності, недискримінації та добросовісності. Етична парадигма визначає межі допустимої поведінки медіатора, забезпечує довіру до процедури, гарантує дотримання прав учасників та сприяє формуванню правової культури.

Етичні стандарти медіації мають міждисциплінарну природу – вони поєднують правові, психологічні та соціальні компоненти. Медіатор виступає не лише як правовий фахівець, а й як етичний суб'єкт, здатний забезпечити баланс інтересів, уникнути конфлікту ролей та діяти в межах професійної відповідальності. У цьому контексті важливим є дотримання кодексів етики, міжнародних стандартів та національних регламентів.

У працях В. Горєлової [5; 6; 7], розкрито зміст етичних засад медіації, їх нормативне закріплення та значення для формування довіри до інституту медіації. Авторка обґрунтовує, що етика медіації є не лише професійним стандартом, а й складовою правової культури, що визначає якість правової комунікації, легітимність процедури та ефективність її результатів.

Незважаючи на прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році, нормативне регулювання цього інституту залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим. Закон не містить чіткої типології моделей медіації, не визначає стандарти професійної підготовки медіаторів, не врегульовує питання етичної відповідальності та контролю за дотриманням етичних норм.

Відсутність єдиного реєстру медіаторів, механізмів сертифікації та професійного нагляду створює ризики для якості медіаційних послуг. Судова практика демонструє низький рівень інтеграції медіації в процесуальні механізми, що знижує її ефективність як альтернативної форми правосуддя. Крім того, законодавство не передбачає належного фінансування медіаційних програм, що обмежує доступ до медіації для соціально вразливих груп.

Доктринальні дослідження вказують на потребу в розробці комплексної нормативної бази, яка б охоплювала професійні стандарти, етичні кодекси, механізми контролю та відповідальності. У цьому контексті важливо враховувати міжнародний досвід, рекомендації Ради Європи [16], а також напрацювання українських науковців (зокрема В. Резнікова, О. Бандурки, І. Якубовської) щодо імплементації медіації в національну правову систему.

У контексті європейської інтеграції України медіація має потенціал стати важливим елементом правової політики, спрямованої на гуманізацію правосуддя, зменшення навантаження на суди та формування правової культури. В умовах постконфліктного відновлення медіація може відігравати роль механізму соціального примирення, відновлення довіри та стабілізації правових відносин. Для цього необхідне вдосконалення нормативної бази, розробка професійних стандартів, активізація наукових досліджень та міждисциплінарна інтеграція.

У контексті правової модернізації України медіація має потенціал стати ключовим інструментом гуманізації правосуддя, розширення доступу до правового захисту та формування правової культури. Її розвиток відповідає загальноєвропейським тенденціям децентралізації право-

вого регулювання, посилення ролі громадянського суспільства та впровадження механізмів ненасильницького вирішення конфліктів.

Інтеграція медіації в національну правову систему потребує комплексного підходу, що включає: 1) удосконалення нормативної бази з урахуванням типології моделей медіації; 2) розробку професійних стандартів та етичних кодексів медіатора; 3) створення системи підготовки, сертифікації та контролю якості медіаційних послуг; 4) популяризацію медіації серед населення, суддів, адвокатів, освітян.

Особливої актуальності медіація набуває в умовах постконфліктного відновлення, коли суспільство потребує механізмів примирення, відновлення довіри та стабілізації правових відносин. У цьому контексті медіація може відігравати роль не лише правового, а й соціального інструменту, здатного сприяти реінтеграції, зменшенню напруги та формуванню нової етики правового діалогу.

Отже, перспективи розвитку медіації в Україні пов'язані з її доктринальним осмисленням, нормативним закріпленням та практичною імплементацією як повноцінного правового інституту, що відповідає сучасним викликам правової держави.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що медіація є складним і багатовимірним правовим інститутом, який поєднує історичну спадщину примирення з сучасними потребами правової

держави, громадянського суспільства та захисту прав людини. Її теоретичні засади ґрунтуються на принципах субсидіарності, автономії волі, добровільності, конфіденційності та нейтральності, що забезпечують гуманістичну природу процедури та її ефективність.

Історико-доктринальний аналіз показав, що медіація має глибоке коріння в правових традиціях різних народів і водночас активно розвивається як інструмент правової модернізації. Типологія моделей медіації дозволяє адаптувати її до різних сфер суспільного життя, а етична парадигма – забезпечити довіру, легітимність та професіоналізм процедури.

Виявлено низку проблем нормативного регулювання медіації в Україні, зокрема фрагментарність законодавства, відсутність професійних стандартів та недостатню інтеграцію медіації в судову практику. Перспективи розвитку медіації пов'язані з її доктринальним осмисленням, нормативним удосконаленням та міждисциплінарною інтеграцією.

Медіація постає як правовий інститут, здатний забезпечити ефективне, етичне та гуманістичне вирішення конфліктів, що особливо важливо в умовах трансформації правової системи України. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на поглиблення теоретичних засад медіації, розробку професійних стандартів та формування нормативної моделі, що відповідає європейським критеріям правової державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савчин М. В. Теорія правової держави: монографія. Ужгород: Говерла, 2020. 312 с.
2. Петришин О. В. Методологія правознавства: навч. посіб. Харків: Право, 2018. 256 с.
3. Кузнецова Н. С. Проблеми правового регулювання в умовах трансформації державності. Київ: Юридична думка, 2021. 198 с.
4. Якубовська І. В. Медіація як форма альтернативного вирішення спорів: теоретичні засади. *Вісник Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2022. № 2. С. 45–52.
5. Горелова В. Ю. Поняття та зміст професійної етики медіатора. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/handle/krok/549>
6. Горелова В. Ю. Поняття та зміст професійної етики медіатора. *Юридичний вісник України*. 2025. № 1. С. 27–33. URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2025/5.pdf
7. Горелова В. Ю. Етична парадигма юридичної медіації. *Scientific Perspectives*. 2025. № 3(45). С. 58–65. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/25358/25336>
8. Кальниш Т. В. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз. *Право України*. 2020. № 7. С. 112–120.
9. Резніков В. О. Закон України «Про медіацію»: перші кроки імплементації. *Юридична Україна*. 2022. № 1. С. 17–23.
10. Бандурка О. М. Нормативне регулювання медіації в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Академії правових наук України*. 2021. № 4. С. 58–64.
11. Ващенко В. С. Медіація в освітньому середовищі: правові аспекти. *Освітній дискурс*. 2023. № 2. С. 74–80.
12. Hermak K. Comparative Mediation Models in European Legal Systems. *Journal of Dispute Resolution*. 2019. Vol. 34(2). P. 101–115.
13. Schneider A. The Role of Mediation in Modern Justice Systems. *Harvard Negotiation Law Review*. 2020. Vol. 25. P. 55–70.
14. Gutman E. Mediation and Access to Justice: U.S. and EU Perspectives. *International Journal of Law and Society*. 2021. Vol. 9(1). P. 23–35.
15. Медіація: навчальний посібник / за ред. І. Якубовської. Київ: Центр правових реформ, 2022. 184 с.
16. Council of Europe. Guidelines on Mediation for Member States. Strasbourg: CoE Publishing, 2020.
17. International Conference on ADR and Mediation. Proceedings. Vienna, 2021.
18. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 6. Ст. 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.08.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
 Дата публікації: 26.09.2025